

Yazmalar, nr. 00173) ve Ali el-Kârî (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1809/3; Süleymaniye Ktp., Antalya [Tekelioğlu], nr. 913; Râşid Efendi Ktp., nr. 00328) tarafından müstakil risâleler yazılmıştır. Bunlardan Sibt el-Mersafî ile Ali el-Kârî'nin risâleleri Celâleddin ed-Devvânî'nin konuyla ilgili risâlesine reddiye olarak kaleme alınmıştır. Bu risâleler içinde en meşhuru, Ali el-Kârî'nin *Ferrû'l-âvn min müdde'î imâni Fir'avn* adlı eseri olup İstanbul (1294/1877) ve Kahire'de (1383/1964) basılmıştır. Müellif bu risâlede, kendi ifadesine göre "Kıtap, Sünnet ve ümmetin icmâına muhalif görüşleri savunan" Celâleddin ed-Devvânî'nin ileri sürdüğü akli ve nakli delilleri reddetmekte ve Firavun'un küfür üzere öldüğünü kanıtlamaya çalışmaktadır.

Üçüncü görüş sahipleri, Firavun'un imanı konusunda kesin bir hüküm veremeyip onun mümin veya kâfir olarak öldüğüne açıkça delâlet eden bir nassın bulunmadığını ileri sürenlerdir. Bu âlimlerin başında *Fuşûş* şârihlerinden Sofyalı Bâli Efendi gelmektedir. Bâli Efendi, İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhât*'ta yer alan, "Ebedî cehennemlikler dört zümredir; bunlardan biri Allah'a karşı kibirlenen, nefsinde tanrılık iddia eden Firavun ve Nemrûd gibilerdir" (I, 301-302) sözlerini ve *Fuşûş*'ta onun durumunu Allah'a havale eden ifadeyi (ve'l-emru fihi ilallah) delil göstererek (*Şerhu'l-Fuşûş*, s. 416) bu konuda İbnü'l-Arabî'nin kesin bir şey söylemediğini ileri sürmekte, ona atfedilen, "Firavun tâhir ve mutahhar olarak ölmüştür" sözünün iftira ve yaygın bir hata olduğunu, bunun şeyhin ruhanîyetinden feyiz alamamış şârihlerin kelâmından kaynaklandığını belirtmektedir (a.g.e., s. 395). Son dönem *Fuşûş* şârihlerinden Ahmet Avni Konuk ise Bâli Efendi'nin bu iddiasına karşı çıkarak onun beş madde halinde açıkladığı delilleri cevaplandırmakta ve Firavun'un imanının geçerli olduğunu vurgulamaktadır (*Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, IV, 152-156). Ancak başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere elde mevcut delillerden, ayrıca ana prensipler ve çeşitli âlimler tarafından ileri sürülen fikirlerden çıkarılabilecek son hüküm Firavun'un imanının sahih olmadığı yönündedir.

BİBLİYOGRAFYA:

M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fir'avn" md.; Buhârî, "Enbiyâ", 32, "Et'ime", 25, "Menâ-kibül-enşâr", 52, "Tefsîrül-Kur'an", 10/1, 20/2, "Libâs", 24; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), II, 36-58; a.mlf., *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I,

386-421; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 331^a; Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 48-49; Sa'lebi, *Arâ'isü'l-mecâlis*, s. 127-150; Fahreddin er-Râzî, *Meftâhü'l-gayb*, XVII, 154-155; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât* [baskı yeri ve yılı yok] (Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye), I, 301-302; II, 410; Kurtubî, *el-Câmi'*, VIII, 378; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Şerh 'alâ Fuşûsü'l-hikem*, Kahire 1386/1966, s. 309; Devvânî, *Risâle fî imâni Fir'avn* (nşr. İbnü'l-Hatîb), Kahire 1383/1964; Ali el-Kârî, *Ferrû'l-âvn min müdde'î imâni Fir'avn*, İstanbul 1294/1877, s. 120; Bâli Efendi, *Şerhu'l-Fuşûş*, İstanbul 1309, s. 395, 416; Şarâ-nî, *el-Yevâkîf ve'l-cevâhir*, Kahire 1317, I, 13; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 252; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fî ihtiyârî'l-ehak* (nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1980, s. 60-63; *Osmanlı Müellifleri*, I, 216; Elmalılı, *Hak Dinî*, I, 344-349; III, 2252; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Baroda 1938, s. 225; Necati Kara, *Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*, İstanbul 1991, tür.yer.; Ali Sayı, *Hz. Musa: Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında*, İstanbul 1992, tür.yer.; Ahmet Avni Konuk, *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi* (nşr. Mustafa Tahralı — Selçuk Eraydın), İstanbul 1992, IV, 152-156; Harun Anay, *Celaeddin Devvanî: Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi* (doktora tezi, 1994), İSAM Ktp., nr. 29969, s. 158-159; J. A. Wilson, "Pharaoh", *IDB*, III, 773-774; a.mlf., "Egypt", a.e., II, 39-66; Celâl Ediz, "Üç Bin Yıllık Mucize", *Gerçeğe Doğru 2*, İstanbul 1984, s. 1-4; Sargon Erdem, "Kazıklar Sahibi Firavun", *Zafer*, sy. 114, Adapazarı 1986, s. 7; Mürüvvet Kurhan, "Eski İmparatorluk Devrinde Tanrı Rê", *TTK Belleten*, LVII/218 (1993), s. 1-25; a.mlf., "Asurlar Boyu Tanrı Rê", a.e., LVIII/221 (1994), s. 1-27; A. J. Wensinck — [G. Vajda], "Fir'awn", *Et' (Fr.)*, II, 938-939; B. Oded, "Exodus", *EJd.*, VI, 1047; Al. R. Schulman — M. Aberbach — H. Z. Hirschberg, "Pharaoh", a.e., XIII, 359-363; J. V., "Pharaoh", *EUn.*, XII, 915; C. Lagier, "Pharaoh", *DB*, V/1, s. 190-193; a.mlf., "Pharaoh d'Abraham, Pharaoh de Joseph", a.e., V/1, s. 193-203.

ÖMER FARUK HARMAN

□ EDEBİYAT. Arap, Fars ve Türk klasik edebiyatlarında zalim, inatçı, kibirli ve gururlu gibi menfi vasıflarla ön plana çıkan Firavun genellikle Hz. Mûsâ ile birlikte anılır. Hanımı Âsiye ile veziri Hâmân ve Hz. Hârûn da Firavun ve Hz. Mûsâ'nın yanında adları zikredilen diğer kahramanlardır.

Eski Türk edebiyatında Firavun, Hz. Mûsâ ve Hâmân, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere (özellikle el-A'râf 7/103-138; eş-Şuarâ 26/10-67) hadislerden ve tefsir kitaplarındaki çoğu İsrâiliyat'tan gelen bilgilere dayalı olarak çeşitli vasıflarla birer mазmun ve remiz şeklinde yer almıştır. Bilhassa tasavvufî metinlerde Firavun mazmunu bütün menfi yönleriyle nefsi ifade etmek için kullanılmıştır. Yûnus Emre'nin meşhur devriyesin-

deki, "Bir dem gelir Mûsâ olur yüz bin münâcatlar kılır / Bir dem girer kibr evine Fir'avn ile Hâmân olur" beytinde Firavun ve Hâmân kibir evinin sakinleri olarak gösterilir. Olayların geçtiği Mısır, Firavun'un sarayı, Nil nehri ve Kızıldeniz gibi mekânlar, çeşitli özellikleriyle anlatımı daha süslü ve sanatlı hale getirmeye başvurulmuş yardımcı unsurlardır.

Hz. Mûsâ'nın doğumundan önce başlayan olayların esas kahramanı olarak ortaya çıkan Firavun, veziri Hâmân'ın telkiniyle, tahtını tehlikeye sokacağından korktuğu çocuğun doğmasına engel olmak için İsrâiloğulları'nın yeni doğan bütün erkek çocuklarının öldürülmesini emreder. Ancak annesi Hz. Mûsâ'yı gizlice dünyaya getirir ve bir sandık içine koyarak Nil nehrine bırakır. Hâmî, "Cevr-i Fir'avn belâsiyla Kelîmullâh' / Etti tâbût ile üftâde-i enhâr felek" beytinde bu olayı anlatır. Zâtî'nin, "Eğer Fir'avn-ı nefsi Nîl-i kakra gark eylesen / Tecel-lâ-yı cemâl-i Hakk'ı Mûsî-ves temennâ kıl" ve Nevî'nin, "Eylegil tâbût-ı cismî garka-i Nîl-i fenâ / Tâ bula Mûsî-i cân Fir'avn-ı nefsinde mefer" beyitlerinde de nefis Firavun'a benzetilerek canını nefsinin elinden kurtarmak isteyen kimsenin beden sandığını Nil nehrine atması ve yok etmesi gerektiği vurgulanır. Sandık, nehirde yıkanmakta olan Âsiye ve câriyeleri tarafından bulunarak içindeki bebek saraya alınır ve ihtimamla yetiştirilir. Mûsâ, Firavun'un sarayında can düşmanının ona bilmeden sunduğu imkânlarla büyür. Bu tecellîdeki ibret ve hikmet, edebî-tasavvufî metinlerde hikâyenin üzerinde en çok durulan noktasını teşkil eder.

Firavun'la Hz. Mûsâ'nın birlikte anıldığı olaylar, Hz. Mûsâ'nın Firavun'u imana davet etmesinden başlayarak Firavun'un Kızıldeniz'de boğulmasına kadar geçen safhada ortaya çıkar. Bu mücadele İsrâiliyat'tan gelen rivayetlerin ön plana çıkardığı unsurlarla da zenginleştirilerek iman-küfür mücadelesi şeklinde işlenir. Kaside, gazel gibi edebî metinlerde Firavun, Hâmân ve Hz. Mûsâ'nın bu safhadaki münasebetleri daha çok âşık, rakip ve rekabet çerçevesinde ele alınır. Mûsâ'nın Tanrı'sını tanımayan ve ilâhlık iddiasında bulunan Firavun onunla bu konuda yarışmalara girer. İsrâiliyat'a dayanan ve Hz. Mûsâ'nın aleyhine tecellî eden Nil'in ters yönde akması olayı hariç, Hz. Mûsâ özellikle asâsiyla Firavun ve taraftarları ile büyücüleri daima mağlûp eder (eş-Şuarâ

26/40-46). Yahyâ Bey'in, "Târumâr n'ola cumhûr-ı Fir'avn-ı adû / Görünür Mûsâ asâsı gibi cün ejder livâ" beytiyle Aşkî'nin, "Yoğ etti ceş-i Fir'avn'ı asâ-yı mu'ciz-i Mûsâ / Bu ejderle kahr etsen şehâ kavm-i Mesîhâ'yı" beyti bu mücizeye telmihte bulunur. "Yed-i beyzâ" mücizesi de Firavun'u ikna etmeye yetmez (el-A'râf 7/108). Fuzûlî'nin, "Kılmaz dil-i Fir'avn'ı münevver yed-i beyzâ" mısraı buna işaret eder. İnâdî ve kibri yüzünden yenilgiyi kabul etmeyen Firavun, "Ben sizin yüce rabbinizim" (en-Nâziât 79/24) diyerek kendisine itaat edilmesini ister; Hz. Mûsâ'ya ve İsrâiloğulları'na zulmünü artırır. Bir taraftan da veziri Hâmân'dan Mûsâ'nın Tanrı'sı ile görüşmesini temin edecek, edebiyatta "tarh-ı Hâmân" adıyla anılan yüksek bir kule yapmasını ister (el-Mü'min 40/36-37). Hâmân ayrıca Firavun için, Mûsâ'nın Tanrı'sına ok atmak ve onu öldürmek üzere içine binerek yükseleceği bir düzenleme de yapar. Gerges kuşlarına bağlanan tahtın veya sepetin üstüne asılı ete ulaşmak için yükselmeye çalışan kuşlar böylece Firavun'u daha da yükseğe çıkarır. Bundan da bir sonuç alamayan Firavun, Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıkmasına izin verirse de ardından bu kararından vazgeçerek peşlerine düşer. Bu sırada Kızıldeniz yanılır; İsrâiloğulları Hz. Mûsâ ile birlikte sular arasında açılan yoldan karşıya geçerken Firavun da ordusuyla onların arkasından karşıya geçmeye çalışır. Son İsrâillî de karaya ayak basınca Kızıldeniz tekrar eski haline döner. Bu sırada orduyuyla birlikte dalgalar arasında kalan Firavun can korkusu ile Mûsâ'nın Tanrı'sına iman ettiğini belirtirse de boşu- lür gider (eş-Suarâ 26/52-66). Bâkî Firavun'a benzettiği rakibine, "Belâ girdâbına salsın adûnu nâbedîd etsin / Fe-nâ deryâsına gark eyleyen Fir'avn u Hâmân'ı" beytiyle beddua eder. Yenişehirli Avni ise, "Gark edip Fir'avn'ı bahr-i pür-hurûş-ı hayrete / Feylesûf-i akl-ı hikmet-dâni rûsvâ eyledin" diyerek filozofa benzettiği Firavun'un boğulmasıyla aklın hayret denizinin dalgaları arasında yok olmaya mahkûm olduğunu ve akıl-mârifet çatışmasında ilâhî mârifetin her zaman galip geleceğini ifade eder.

Firavun'un cesedinin ibret için Allah tarafından korunmuş olmasına (Yûnus 10/92) Mehmed Âkif, "Ne intikâm-ı ilâhî, ne sermedî hüsrân: / Gelen geçenlere ibret, yatar sefil uryân! / Soyulmadık eti kalmış, bilinmiyor kefeni; / Açık-

ca, münfâsîlî nâdî çağınayanı beddu-
ve, "Bileydim, ey koca Mısır'ın ilâh-ı ur-
yânı / Mezâra heykele ait bütün bu vel-
veleler / Bekân için mi hakikat? Merâ-
mın oysa heder" mısralarıyla işaret et-
miştir.

Firavun'un Hz. Mûsâ ve rabbi karşı-
sında uğradığı yenilgi, onun çeşitli be-
yitlerde "benzetilen" olarak zikredilme-
sine sebep olmuştur. Cinânî'nin, "Dönüp
kavm-i Fir'avn'a cünd-i adû / Hudâ gark-ı
Nîl etti bî güft ü gû" beytiyle Bâkî'nin,
"Yine Fir'avn-ı şitâ ceşşine Mûsî-mâ-
nend / Eyledi elde asâsını bir ejder sün-
bül" beyti bu mânadaki teşbihlerden-
dir. Ahmedî'nin tevhidindeki, "San'at-ı
ihyâyı sensin İsrâ'ye ta'lim eden / Mûsî-
ye sensin kılan Fir'avn milkin pâ-y-mâl"
beytinde ise Firavun'un uğradığı mağ-
lûbiyete ve neticede mülkünün Allah ta-
rafından Hz. Mûsâ'ya bağışlandığına işa-
ret edilmektedir.

Dede Ömer Rüşenî'nin *Miskinliknâme*
adlı tasavvufî mesnevisinde Hz. Mû-
sâ, Firavun, Hâmân ve Hz. Hârûn, "Te'vîl-i
Hâb an Merd-i Hod-bîn" başlıklı altmış
bir beyitlik müstakil bir hikâyede daha
değişik bir anlatım içinde yer almaktadı-
r. Burada sakallıya etrafa gösteriş ya-
pan, kendini beğenmiş bir kişi Firavun'a
benzetilmektedir: "Senin Fir'avn gibidir
sakalın / Heman Hâmân-şebîhidir sebâ-
lîn"; "Sakalina sebâline dizip taş / Niçin
Fir'avn ile oldun sakal-daş". Eserde ay-
rıca Mûsâ kelimesinin "ustura" mânâ-
sından hareketle ve tevriyeli kullanımı-
larla çeşitli edebî sanatlar yapılmaktadı-
r: "Kişide nâm ü nâmus ey sühanver /
Heman Fir'avn ile Hâmân'a benzer / Yü-
rû Mûsâ eline ver sakalın / Yed-i bey-
zâya döndersin cemâlin / Ki Fir'avn'ın
senin Mûsâ'sız olmaz / Velî Hârûn'suz
İsrâ'sız olmaz / Dilersen tapmasın Fir'avn'ı
sende / Kazı gider koma Fir'avn'ı sen
de / Gerek Mûsâ senin Fir'avn'ın için /
Tırâş-ı rîş-i ferr-i avnın için."

Mehmed Âkif, *Safahat*'in yedinci ki-
tabında "Firavun ile Yüzyüze" adlı 216
mısralık bir şiirini bu konuya ayırmıştır.
Birinci kitaptaki "Nazım Parçaları" baş-
lıklı kısımda "Ressam Haklı" adlı man-
zumede şair, modaya uyup evinin duvar-
larına tarihî tablolar yaptırmak isteyen
yeni zenginlerin durumuna temas edip
ressamla ev sahibi arasındaki konuşma-
yı şu mısralarla nakleder: "Kıpkızıl bir
boya çektin odanın her yerine! / -Bu re-
sim askeri batmakta iken Fir'avn'ın /
Bahr-i Ahmer yanılıp geçmesidir Mûsâ'-

nın. / -Hani Mûsâ be adam? -Çıkmış
efendim karaya. / -Fir'avun nerde? -Bo-
ğulmuş. -Ya bu kan rengi boya? / Bahr-i
Ahmer a efendim, yeşil olmaz ya bu da! /
-Çok güzel levha imiş! Doğrusu şenlen-
di oda!"

Firavun adı Türkçe'de "zalim kimse"
mânasında kullanılmakta olup "Firavun
ınadı", "Firavun kesilmek", "Firavun gi-
bi inadından dönmez" vb. deyimlerde
yaşamaktadır. Mehmed Âkif'in, "Hele
Fir'avn'ın elinden yakamız kurtuldu" mıs-
raı kelimenin "zalim" anlamında kulla-
nılmasına bir örnek teşkil eder.

Fars edebiyatında da benzer özellik-
lerle yer alan Firavun'la ilgili edebî me-
tinler hakkında Dihhudâ'nın *Luğatnâ-
me*'sinin "Fir'avn" maddesinde geniş bil-
gi verilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nev'î, *Divan* (haz. Mertol Tulum — M. Ali
Tanyeri), İstanbul 1977, s. 35; Mehmed Âkif
Ersoy, *Safahat: Eski ve Yeni Harflerle Tenkid-
li Neşir* [İstanbul 1924] (haz. M. Ertuğrul Düz-
dağ), İstanbul 1991, s. 120, 408, 461-469; Mus-
tafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlü-
ğü*, İstanbul 1954, s. 92, 196; Ali Nihat Tarlan,
Şeyhî Divanı'nı Tetkik, İstanbul 1964, s. 257;
Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divânı'nın
Tahlili*, İstanbul 1971, s. 35; Harun Tolasa, *Ah-
met Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s.
29, 73-74; Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rüşenî,
Hayatı, Eserleri ve Miskinliknâme Mesnevisi*
(doktora tezi, 1982), MÜ Sosyal Bilimler Enstî-
tüsü, s. 237-245; İskender Pala, *Ansiklopedik
Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, s. 334-335;
Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında
Mazmunlar* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1992,
s. 170, 300-302; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXI,
178-179; "Firavun", *TDEA*, III, 238-239.

MUSTAFA UZUN

FİRDA

(فِرْدَا)

Mısır'da
XVIII. yüzyıldan itibaren
yaygınlık kazanan
bir çeşit şahıs vergisi.

Faraza (vergi tarhetmek) kelimesinin
Mısır lehçesinde aldığı biçim olan **fırda**
veya **furda**, Ortaçağ İslâm tarihlerinde
ve kitâbelerde **farz** ve bilhassa **farîza** (ço-
ğulu **ferâiz**) şeklinde geçer. Osmanlı bel-
gelerinde de şahıs vergisi, gelir üzerin-
den alınan vergi olarak fırda (fırza) adıyla
anılır.

Bu vergi çeşidi Mısır'da özellikle 1775'-
ten sonra geniş ölçüde yaygınlık kazan-
mıştır. Önceleri mahallî yöneticiler ve as-
kerler tarafından köylülerden alınan gay-